vrouwen. Een uitgave van de Walburg Pers; fraai geïllustreerd, 170 bladzijden, ƒ24,90.

Bij dezelfde uitgever verscheen van Peter Lurvink *De Joodse gemeente in Aalten 1630-1945*.
In het begin van de zeventiende eeuw kwamen de eerste joden naar Aalten. De gemeenschap groeide snel en stichtte een synagoge. Lurvink, musicoloog en amateur-historicus, stelt vragen als 'welke problemen ondervond deze kleine minderheid', 'op welke wijze voorzag men in zijn onderhoud?', 'welke betekenis had zij voor het dorp?'. Het boek is geïllustreerd en voorzien van een register van persoonsnamen, prijs ƒ29,50.
Als nummer XI in de reeks 'Werken uitgegeven door het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde' verscheen, ook bij de Walburg Pers, *Kroniek van het geslacht Enthoven*.
De auteur P.H. Enthoven beperkt zich niet tot genealogie, maar plaatst de personen zoveel mogelijk in hun tijd. Op deze manier levert het boek een belangrijke bijdrage aan de Haagse en Bommelse geschiedenis. De ruim 200 pagina's, rijk voorzien van illustraties en ingebonden kosten ƒ55,-.

In *Waar bemoei je je mee, 75 jaar belangenstrijd van de Vereniging Het Concertgebouworkest* beschrijft de muziekhistoricus Johan Giskes de geschiedenis van de vereniging. Journaliste Jannetje Koelewijn portretteert huidige leden van het orlest, socioloog Cas Smithuijsen behandelt de eigenzinnige relatie van de vereniging met de kunstenaarsvakbonden en Sannie Hoogervorst, sociologe, doet hetzelfde voor de betrekkingen met de overheid. Prijs ƒ39,50.

Bij uitgeverij Tacitus verscheen in de serie 'Uitgaven voor het schoolonderzoek geschiedenis' *Rusland tussen traditie en verandering*. F.L. Prins geeft een overzicht van het Russisch Tsarenrijk, gevolgd door vragen en opdrachten, daarna komen capita selecta: de Noormannenlegende in de geschiedschrijving, Opvoeden, Huishouden en Rechtspreken, Dode Zielen, Bloedige Zondag, De russische taal, ook met vragen. Het boekje is bestemd voor de bovenbouw Havo en Vwo. De boekjes (ƒ14,75) en de bijbehorende docentenhandleiding (ƒ15.75) zijn rechtstreeks bij de uitgever te bestellen: Postbus 361, 1600 AJ Enkhuizen. Het boekje is ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Bij Van Gennep tenslotte verscheen *Nationalisme in Europa en de Sovjetunie*, waarin Stan Verschuuren, André Gerrits, Marc Jansen en Henk Hofland ingaan op nationalisme, 'wat is het, waar komt het vandaan en waar gaat het heen?'
Verschuuren bespreekt de belangrijkste theoretische inzichten en de ontstaansgeschiedenis, Gerrits en Jansen gaan respectievelijk in op Centraal-Europa en de Sovjetunie, Hofland schetst de betekenis van het nationalisme tegen de achtergrond van een verenigd Europa.
Het boek heeft 168 bladzijden en kost ƒ29,50.

Jan de Ruiter

OPZOEKBOEK

Prisma van de geschiedenis. 20 eeuwen geschiedenis in 3000 termen
(Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht 1991)
442 blz., prijs ƒ 27,50.

Wat vroeger een naslagwerk heette of, om precieser te zijn, een historische vak-encyclopedie of vak-lexikon, dat presenteert uitgeverij Het Spectrum tegenwoordig eenvoudigweg als een 'opzoekboek'. Voor de beoogde doelgroep van deze uitgave: 'geïnteresseerde leken, scholieren en beginnende studenten in de geschiedenis en andere maatschappijwetenschappen' lijkt me dat zo gek nog niet. Die naam zal hen meer zeggen en dus eerder tot opzoeken uitnodigen dan de oude terminologie. Toch moet de titel wel nauwkeurig begrepen worden, want anders grijp je mis. Geen namen van historische personen, maar 'termen' uit de geschiedenis, begrippen dus, ook al wordt dat niet al te strikt genomen, getuige deze reeks op twee opeenvolgende pagina's: Friese Beweging, Friesland, Friezen, Fronde, Frontbeweging, frontier, Frygiërs, fueros, Führer, fysiocraten.

Die reeks roept al meteen de logische vraag op hoe die 3000 termen dan wel over welke 20 eeuwen verdeeld zijn. Een inventarisatie van de 210 termen onder de letter A geeft de volgende chronologische spreiding te zien. Algemene historische begrippen: 49 (23%), 20e eeuw: 49 (23%), waarvan 21 van na 1945, 19e eeuw: 25 (12%), 18e: 13 (6%), 17e: 6 (3%), 16e: 9 (4%), 15e tot en met 10e eeuw: 15 (7%), 9e tot en met 1e eeuw: 17 (8%) en (in strijd met de titel) de hele periode van de prehistorie tot Christus: 27 (bijna 13%). Van die A-termen zijn er 183 geografisch aan te duiden. Daarvan gaan er 19 (ruim 10%) over de Nederlanden, 104 (bijna 57%) over de rest van Europa en 60 (33%) over buiten-Europese historische termen en begrippen. Nadruk op de Europese geschiedenis dus, maar bepaald geen verwaarlozing van de buiten-Europese. En chronologisch gezien een

vrij evenwichtige verdeling met een groter aandeel van de recentere peroden. Opmerkelijk is verder de relatief grote aandacht voor algemene historische begrippen. Ook termen als geschiedenis, geschiedfilosofie, hulpwetenschappen, contemporaine geschiedenis, Annales, periodisering en mentaliteitsgeschiedenis vindt men erin terug.

Er staan dus enorm veel termen uit de geschiedenis in dit opzoekboek verklaard (ook Duitse Orde, Duitse oostkolonisatie, perestrojka tot en met 1990, CVSE, oejamaa, Hafsiden, Juliaanse kalender, investituurstrijd, corporatisme). Ik tastte maar zelden mis en, wat meer is, ik vond de informatie slechts hoogstzelden onder de maat (archief) voor een beknopt naslagwerk als dit. Af en toe schiet het tekort qua situering in tijd (appanage) of plaats (antimilitarisme, verzet en onderduiker alleen voor Nederlandse geschiedenis). Maar over het algemeen zijn de beschrijvingen helder, accuraat en toegankelijk.
Een absolute aanrader dus, zowel voor docenten die zelf niet over een wetenschappelijke (mét literatuuropgaven) historische vakencyclopedie beschikken, als voor de leerlingen die het vak kiezen en natuurlijk voor de schoolbibliotheek.
H.J.C. Termeer

RELIGIE

**Ton Brandenbarg, *Heilig Familieleven. Verspreiding en waardering van de Historie van Sint-Anna in de stedelijke cultuur in de Nederlanden en het Rijnland aan het begin van de moderne tijd (15e/16e eeuw)*
(Uitgeverij SUN, Nijmegen 1990),
p. 317, *f* 39.50.**

Kort voor kerst liepen de vijfjarige Anne, haar moeder en ik door het Catharijneconvent in Utrecht. Vooral de afbeeldingen van de Heilige Familie hadden onze belangstelling. Anne was erg onder de indruk van StAnna, niet alleen omdat zij een naamgenote was, maar vooral omdat zij de oma van Jezus was. Dat ook Jezus een oma had, was totnutoe niet in haar opgekomen.
In zijn boek *Heilig Familieleven* laat Ton Brandenbarg zien hoe StAnna, de moeder van Maria, reeds voor 1500 in delen van West-Europa werd vereerd. Zij werd aangeroepen in verband met huwelijk en vruchtbaarheid, als reisbegeleidster, en als de zaken er niet goed voor stonden. Het zijn juist de herkenbare trekken uit het leven van StAnna, waarom zij verering geniet: volgens de legende duurde het lang voor zij haar eerste kind kreeg; bovendien zou zij drie keer getrouwd zijn geweest en drie keer weduwe geworden. Omdat zij in het leven van Maria en Jezus een centrale positie had ingenomen, werd zij als een ideale voorspraak beschouwd. In de devotie die rond 1500 van bovenaf wordt gepropageerd, wordt dit ook als argument gehanteerd: "wie Maria vereerd, moet ook haar moeder vereren".

Aan het einde van de 15e eeuw gaan toonaangevende geestelijken, waaronder de Dominicaan Jacob Sprengler die de Malleus Maleficarum ofwel de Heksenhamer (1487) heeft geschreven, de devotie voor StAnna cultiveren. De wens om vroomheid te stimuleren ligt hieraan ten grondslag. De verering die er al voor StAnna was, vormde de voedingsbodem. Tot dan ontbrak er een officiële biografie van StAnna. In 1490/91 verschijnt de eerste Anna-historie in het Diets.Daarna worden er binnen tien jaar 17 versies van het leven van StAnna gepubliceerd. Centraal staat bij iedere auteur het voorbeeldige leven dat Anna heeft geleid, maar al gauw komen er twijfels: was het wel zo heilig dat Anna drie keer getrouwd is geweest en uit elk huwelijk een dochter had gekregen? En wanneer is Maria van de erfzonde bevrijd? Was zij reeds in Anna's schoot onbevlekt ontvangen?
In de eerste versies van de Anna-hagiografie zijn deze kwesties geen probleem: Anna was een heilige vrouw door de ingetogenheid en bedachtzaamheid waarmee zij met haar huwelijken omging. In latere versies is er nauwelijks aandacht voor Anna's tweede en derde huwelijk en is ook de conceptie van Maria een bijna spirituele, nauwelijks vleselijke daad. Brandenbarg verbindt daar de conclusie aan dat hier de overgang naar de vroegmoderne tijd zichtbaar wordt: in de verstedelijkte cultuur, waar het kerngezin de hoeksteen van de samenleving vormt en niet langer de groot-familie, is geen plaats meer voor een almachtige grootmoeder. De centrale positie van de grootmoeder wordt ingenomen door de vader, in causu Jozef.
Als bewjs voor het succes van de Annadevotie ziet Brandenbarg de instelling van Anna-broederschappen en de veelvuldige opdrachten aan kunstenaars om Anna's leven uit te beelden. Rond 1500 tekent zich een hausse af rond de figuur van StAnna.

Natuurlijk heeft Brandenbarg gelijk als hij stelt dat deze Annalevens ook een pleidooi voor huwelijk en gezin zijn, al negeert hij het verschil tussen intentie en daadwerkelijke doorwerking. Voor de rest gaan zijn conclusies mij te ver. Om te beginnen zie ik de kwesties die in de Annalevens worden aangesneden als een theologisch debat dat slechts binnen kleine kring gehoor vindt. Voor het grote publiek zal Anna's heiligheid niet zijn aangetast door het feit dat zij drie keer getrouwd is geweest: in die tijd was hertrouwen een normaal demografisch verschijnsel. Dat er rond 1500 veel Annabroederschappen werden opgericht, is zeker waar, maar Brandenbarg signaleert niet , dat het hier slechts om een elite gaat. Dat de boodschap van de theologen tot het grote publiek is doorgedrongen, kan hij niet overtuigend aantonen. Mijns inziens bleef Anna voor het grote publiek wie zij was: een helpster in nood, iemand die je gemakkelijk kon aanroepen. In 1505 riep Luther haar hulp in, toen hij door een storm was overvallen. Hoe een wetenschapper een intellectuele discussie die zich voor een klein publiek tussen een beperkt aantal participanten voltrekt als graadmeter voor een (binnen 10 jaar!) veranderende cultuur wil gebruiken , is mij een raadsel.
Ook het verwijzen naar beeldmateriaal vind ik niet overtuigend. Allereerst betreur ik het dat de afbeeldingen niet méér in de tekst zijn verweven. Wat doet Brandenbarg trouwens met een iconografische voorstelling? Is Anna in werkelijkheid de machtige grootmoeder, zoals Brandenbarg haar voorstelt? Is de prominente plaats die Anna in de Anna-te-Drieën inneemt niet veeleer een stijlfiguur die de grootsheid van Jezus - die de moed had om als nietig mensenkind ter wereld te komen - benadrukt? Van een 16e-eeuwse voorstelling van een jonge, krachtige, actieve Jozef zijn mij nauwelijks voorbeelden bekend. Overigens: waren de H.Familie en StAnna na 1517 nog zo'n theologisch issue?

Waar Brandenbarg de intenties van de verschillende auteurs beschrijft, is het boek plezierig om te lezen. Waar hij de relaties en netwerken tussen de auteurs blootlegt, is het zelfs spannend. Helaas staat het boek echter vol met ideologische verwijzingen: voortdurend vallen termen als beschavingsoffensief, verstedelijkte cultuur en kerngezin. Tezeer wordt uit het oog verloren dat dit begrippen zijn, die door wetenschappers zijn geconstrueerd om grip op de (historische) samenleving te krijgen. In het reconstrueren van de historische toedracht kan men deze begrippen wel in het hoofd hebben, maar zij mogen de gedachten niet leiden, laat staan met terugwerkende kracht worden gebruikt. Wij moeten de bronnen uit het verleden een marge laten om tot ons te spreken. Was Brandenbarg maar bij zijn teksten gebleven! Wat ik daarvan las, vond ik aantrekkelijk. Het riep het verlangen op naar meer dan af een toe een korte passage. Nu is het al te pijnlijk duidelijk dat hij buiten literaire teksten en een ge-